

**СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК
АРХІТЕКТУРНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ****Харитоновна А. А.,**к. арх., доц. каф. архітектури будівель та споруд,
alinaizakta@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6710-7089**Піщева Т. І.,**к. т. н., доц. каф. архітектурних конструкцій,
tapi@ogasa.org.ua, ORCID: 0000-0002-1096-2567**Черницька А. Ю.,**ст. каф. архітектури будівель і споруд,
domytami@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0605-7692*Архітектурно-художній інститут,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса*

Анотація. Стаття присвячена становленню та сучасному розвитку архітектурної культурної спадщини в Україні. Архітектурна культурна спадщина, як особлива частка комплексного збереження, найвагоміша, стратегічна для держави. Захист вітчизняної архітектурної культурної спадщини визнано одним з пріоритетів Стратегії національної безпеки України. Це духовне, гуманістичне і науково-практичне державне завдання. Мета роботи - провести аналіз термінологічних понять та засад охорони архітектурної культурної спадщини; надати основні історичні аспекти та напрямки сучасних методів збереження стосовно України, навести типи об'єктів архітектурної культурної спадщини.

Ключові слова: архітектурна культурна спадщина, охорона пам'ятників, компонентна структура спадщини, просторова охорона будівель та споруд.

Вступ. Нині відбувається активна інтеграція України до світового культурного простору, тому повноцінне та всебічне виявлення й вивчення культурної спадщини є метою виваженого її використання. Архітектурна культурна спадщина, як особлива частка комплексного збереження, найвагоміша, стратегічна для держави. Захист вітчизняної архітектурної культурної спадщини визнано одним з пріоритетів Стратегії національної безпеки України. Це духовне, гуманістичне і науково-практичне державне завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною базою праці є основні положення, закладені в працях М. М. Паламарчука, О. О. Любіцева, В. І. Павлов, Л. М. Черчика, а також теоретичні та прикладні розробки у сфері архітектурної, історико-культурної та природної спадщини провідних зарубіжних вчених – Ю. О. Веденіна, Л. Гаррісона, Б. Грехема, А. І. Єльчанінова, І. В. Зоріна.

Постановка завдання. Метою роботи є проведення аналізу термінологічних понять та засад охорони архітектурної культурної спадщини; надати основні історичні аспекти та напрямки сучасних методів збереження стосовно України. Навести типи об'єктів архітектурної культурної спадщини.

Основний матеріал і результати. Поняття й терміни, пов'язані з проблематикою культурної спадщини, одержали широке розповсюдження у вітчизняній науковій літературі з часу ратифікації у 1988 році Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнятої в Парижі в 1972 році на Генеральній конференції ООН із питань освіти, науки й культури. З тих пір поняття «культурна спадщина» конкретизується в рамках

міжнародних та національних нормативно-правових та інших документів, вводиться в юридичний обіг і стає самостійним загальнозживаним правовим поняттям, яке широко використовується в літературі й на практиці [1], [2].

Відповідно до міжнародних конвенцій, ратифікованих чи підписаних Україною (Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини, Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, Рамкової конвенції Ради Європи про значимість культурної спадщини для суспільства), охорона культурної спадщини є міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави перед світовою спільнотою.

Протягом сучасної історії ставлення до архітектурних пам'яток спадщини істотно змінювалося – концепція простої охорони будівель та споруд ускладнилася й перетворилася на складний комплекс заходів із вивчення, інтерпретації й використання, що стало основою сучасної концепції спадщини, до якої в Європі поступово почали переходити в кінці 60-х – початку 70-х років, у США та деяких інших країнах – в кінці 70-х, а в Україні – в кінці 80-х – початку 90-х років у ході демократизації в них процесів у суспільстві. У кінці ХХ століття підвищився соціальний статус архітектурної спадщини у зв'язку з прийняттям концепції збалансованого розвитку як глобального цивілізаційного імперативу.

Територіальна диференціація спадщини відбувається в просторі й часі внаслідок таких основних чинників:

- *природних* (природна унікальність, естетика ландшафту, еталонність природних компонентів та їхніх поєднань);
- *культурних* (культурна унікальність, автентичність);
- *історичних і соціальних* (історія освоєння території);
- *ментальних* (суб'єктивні обставини сприйняття світу природних та культурних цінностей як спадщини).

Оскільки предметом суспільної архітектури обґрунтовано територіальну організацію об'єкта [3], то, відповідно, предметом вивчення архітектурної культурної спадщини є сумісний розгляд що до охорони та відновлення культурної та природної спадщини. Теорія архітектурної культурної спадщини виконує ряд важливих функцій, які є напрямками її розвитку. По-перше, це пізнавальна функція. По-друге, методологічна функція – розроблення методів і засобів, наукового інструментарію, необхідних для дослідження. По-третє, практична функція – безпосереднє наукове забезпечення державної політики, управління охороною та використанням культурної спадщини. У світлі вирішення актуальних проблем управління охороною та використанням спадщини значення такої науки, як «географія спадщини», зростає, оскільки багато з цих проблем мають виражене географічне забарвлення.

Компонентна структура архітектурної культурної спадщини (за М. М. Паламарчуком) складається з матеріальних та нематеріальних об'єктів, об'єднаних на основі їхньої функціональної ідентичності та реалізації ними функцій одного типу, спрямованих на збереження цілісності системи [4]. Існуюча компонентна структура культурної спадщини України визначається Законом України «Про охорону культурної спадщини» [5], [8], згідно з яким об'єкти культурної спадщини за типами поділяються на:

- *споруди (витвори)* – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;
- *комплекси (ансамблі)* — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини;
- *визначні місця* – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

- *археологічні* – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їхні залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскальні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації;
- *історичні* – будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;
- *об'єкти монументального мистецтва* – твори образотворчого мистецтва як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утвореними ними комплексами (ансамблями);
- *об'єкти архітектури* – окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів;
- *об'єкти містобудування* – історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною та просторовою структурою й історичною забудовою, в тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей;
- *об'єкти садово-паркового мистецтва* – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;
- *ландшафтні* – природні території, які мають історичну цінність;
- *об'єкти науки і техніки* – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей [10].

Зазначений закон також оперує поняттями:

- *пам'ятка* – об'єкт культурної спадщини, який внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;
- *історичне населене місце* – населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України;
- *історичний ареал населеного місця* – частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини й пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять із попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку;
- *заповідники* – ансамблі і комплекси пам'яток, які становлять виняткову археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність;
- *охоронювані археологічні території* – топографічно визначені території чи водні об'єкти, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність.

Території пам'яток, охоронних зон, заповідників, музеїв-заповідників, охоронювані археологічні території належать до земель історико-культурного призначення, включаються до державних земельних кадастрів, планів землекористування, проектів землеустрою, іншої проектно-планувальної та містобудівної документації. На охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України [9], забороняються містобудівні, архітектурні чи

ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини [8]. Як видно з наведеного, в чинному законодавстві не показано в повному розумінні «концепції унікальних природних та культурних територій», розробленої фахівцями Інституту спадщини, яка відображає комплексний підхід до вивчення архітектурної культурної спадщини. Для такого підходу характерний перехід від охорони окремих архітектурних пам'яток до збереження всієї культурної спадщини в її цілісності й різноманітності (тобто пам'ятки культури дослідники розглядають у сукупності з навколишнім природним середовищем, людьми, які населяють конкретну територію, історичним міським середовищем, сільською забудовою, народною культурою, традиціями, ремеслами й промислами та ін.

Адже весь цей комплекс передає самобутність культури регіону і є необхідною умовою збереження архітектурної пам'ятки. Зокрема, історико-культурну територію можна визначити як унікальне цілісне просторове утворення, що складається з території та пам'яток, які пов'язані між собою завдяки етнічним, економічним, історичним і географічним факторам. Це єдиний комплекс, що забезпечує збереженість найбільш значимих об'єктів архітектури. Як правило, унікальні території становлять каркас регіональних систем спадщини [10].

Виділяються такі основні типи історико-культурних територій:

- історичні міські та сільські поселення й території;
- монастирські, садибні, палацові комплекси (рис. 1);
- етноекотологічні райони проживання нечисленних народів;
- місця бойових дій;
- історичні виробничі території (рис. 2);
- історичні шляхи й дороги;
- археологічні території [6].

Рис. 1. Палац Кирила Розумовського, Батурин, Чернігівщина, Україна

Рис. 2. Завод Краян. Промислова територія м. Одеса, Україна

Перші кроки в напрямі розроблення теорії та практики впровадження унікальних історико-культурних архітектурно-містобудівних територій зроблено і в Україні. Зокрема, К. М. Горб запропонував концепцію територій спадщини особливої охорони. Схему оцінювання потенціалу розвитку таких територій апробовано на прикладі Національного заповідника «Хортиця» (Запорізька область) (рис. 3) [5].

Рис. 3. Національний заповідник «Хортиця», острів Хортиця, Запорізька область, Україна

Проведене дослідження сучасних тенденцій класифікації об'єктів культурної спадщини з урахуванням чинного вітчизняного законодавства дало можливість запропонувати такий склад компонентної структури спадщини (рис. 4).

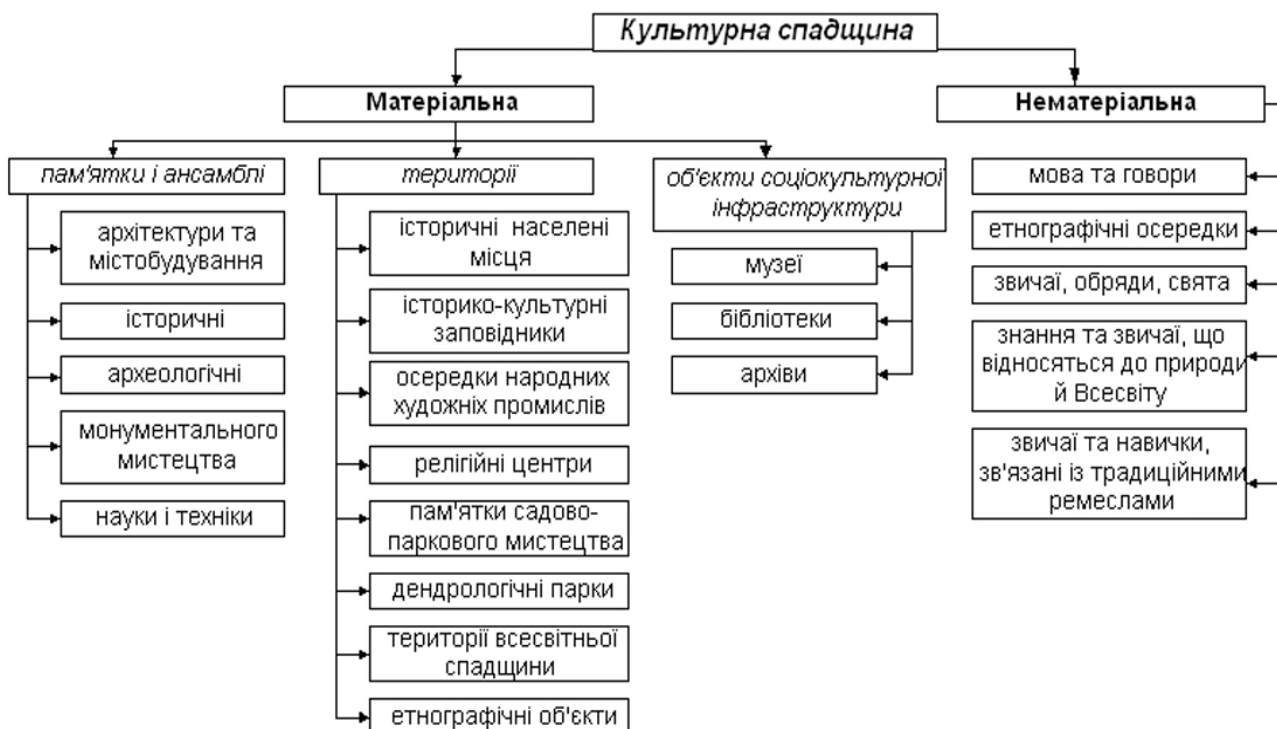

Рис. 4. Компонентна структура культурної спадщини

Згідно із запропонованою структурою, до складу культурної спадщини пропонується також включити об'єкти нематеріальної спадщини (мову; виконавські мистецтва; звичаї, обряди, свята, пов'язані з природою; традиційні ремесла), території спадщини та об'єкти

соціокультурної інфраструктури (музеї, бібліотеки (рис. 5), архіви – як об'єкти культурної спадщини).

Території спадщини об'єднують у своєму складі історичні населені місця (рис. 6) (історичні поселення), історико-культурні заповідники, центри (осередки) народних художніх промислів і ремесел, релігійні центри, етнографічні об'єкти, пам'ятки садово-паркового мистецтва, ландшафтні пам'ятки та території всесвітньої спадщини.

Рис. 5. Наукова бібліотека ЛНУ імені Івана Франка, Львів, Україна

Рис. 6. Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця, Україна, найбільша фортеця, що збереглася у Східній Європі [11]

Відповідно слід розширити понятійно-термінологічний апарат територій спадщини, згідно з яким історичне населене місце – це місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку, та занесене до Списку історичних населених місць [8].

Однак, не дивлячись на існуючу нормативну-правову базу, управління архітектурними культурними пам'ятками України потребує ретельного контролю та доопрацювання. Адже на практиці забудові та зносу підлягають сотні об'єктів культурної спадщини, наприклад друкарня Е. Фесенка в Одесі (рис. 7).

Рис. 7. Друкарня Е. Фесенка в Одесі, Україна

Висновки. Таким чином, в ході роботи над аналізом сучасного стану та основних засад збереження і використання архітектурної культурної спадщини України було виявлено, що Україна та її регіони володіють величезним історико-культурним потенціалом, деякі складові якого є унікальними і мають загальносвітове значення, які потребують особливого захисту. Сучасний розвиток архітектурної культурної спадщини спирається на європейську концепцію простої охорони будівель та споруд – складний комплекс заходів із вивчення, інтерпретації й використання, який взятий в Україні за основу.

Література

- [1] Вечерський В. Спадщина містобудування України // Київ – НДІТІАМ – Головкивархітектура, 2003. – 560 с.
- [2] Герасименко Т.И. Методологические и методические подходы к культурным исследованиям // Вестник ОГУ. – 2004. – С. 86–90.
- [3] Циншен Ван. Историко-культурный туризм и развитие туристических городов // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 35. – С. 11–15.
- [4] Павлов В.И., Черчик Л.М. Рекреационный комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. – Луцьк: Настир'я, 1998. – 122 с.
- [5] Горб К.Н. Экономико- и социально-географические проблемы развития особо охраняемых территорий наследия (на примере Украины): Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 1998. – 20 с.
- [6] Україна: Основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. / За ред. Л.Г.Руденка. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.
- [7] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 р. № 224.
- [8] Закон України «Про охорону культурної спадщини», з урахуванням змін, внесених Законом № 2268-IX від 22.05.2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
- [9] Постанова про затвердження Списку історичних населених місць України (міста і селища міського типу), від 26 липня 2001 р. №878, Київ
- [10] Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
- [11] <http://travelforfun.org/uk/2018/akkermanska-bilgorod-dnistrovska-fortetsya-antichne-misto-tira-serednovichnij-festival/>

References

- [1] Vecherskyi V. Spadshina urban development of Ukraine // Kyiv – NDITIAM – Holovkyi architecture, 2003. – 560 s.
- [2] Gerasimenko T.I. Metodologicheskie i metodicheskie podhodyi k kulturno-geograficheskim issledovaniyam // Vestnik OGU. – 2004. – S. 86–90.
- [3] Tsinshen Van. Istoriko-kulturnyyi turizm i razvitie turisticheskikh gorodov // Kultura narodov Prichernomorya. – 2002. – # 35. – S. 11–15.
- [4] Pavlov V.I., Cherchik L.M. RekreatsIyniy kompleks VolinI: teorIya, praktika, perspektivi. – Lutsk: Nastir'ya, 1998. – 122 s.
- [5] Gorb K.N. Ekonomiko- i sotsialno-geograficheskije problemyi razvitiya osobo ohranyaemyih territoriy naslediya (na primere Ukrainyi): Avtoref. dis. kand. geogr. nauk: 11.00.02 1998. – 20 s.
- [6] Ukrayina: Osnovnl tendentsiyi vzaemodiyi suspilstva i prirodi u HH st. / Za red. L.G.Rudenka. – K.: AkademperIodika, 2005. – 320 s.
- [7] Pro zatverdzhennya Metodichnih rekomendatsIy schodo formuvannya regionalnih strategIy rozvitku: Nakaz MInIsterstva ekonomIki ta z pitan EvropeyskoYi IntegratsIYi UkraYini vId 29.07.2002 r. # 224.

[8] Zakon Ukraini «Pro ohoronu kulturnoyi spadschini», z urahuvannyam zmIn, vnesenih Zakonom # 2268-IX vId 22.05.2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

[9] Pro zatverdzhennya Spisku Istorichnih naselenih mIsts UkraYini (mIsta I selischa mIlskogo tipu), Postanova vId 26 lipnya 2001 r. #878, KiYiv

[10] Polivach K.A. Kulturna spadschina ta yiyi vpliv na rozvitok regionlv Ukraini / Nauk. red. Rudenko L.G. – K.: Institut geografii NAN Ukraini, 2012. – 208 s.

[11] <http://travelforfun.org/uk/2018/akkermanska-bilgorod-dnistrovska-fortetsya-antichne-misto-tira-serednovichnij-festival/>

FORMATION AND MODERN DEVELOPMENT OF ARCHITECTURAL CULTURAL HERITAGE IN UKRAINE

Kharytonova A. A.,

PhD Arch., Associate Professor, Department of Architecture of Buildings and Structures,
alinaizakta@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6710-7089

Pishcheva T. I.,

Ph.D., Associate Professor, Department of Architectural Structures,
tapi@ogasa.org.ua, ORCID: 0000-0002-1096-2567

Chernytska A. Y.,

Student, Department of Architecture of Buildings and Structures,
domytami@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0605-7692

*Institute of Architecture and Art,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odesa*

Abstract. The article is devoted to the formation and modern development of architectural cultural heritage in Ukraine. Architectural cultural heritage, as a special part of complex protection, is the most important and strategic for the state. The protection of the national architectural and cultural heritage is recognized as one of the priorities of the National Security Strategy of Ukraine. This is a spiritual, humanistic and scientific and practical state task. The purpose of the work is to conduct an analysis of terminological concepts and principles of architectural cultural heritage protection; highlight the main historical aspects and directions of modern conservation methods in Ukraine. List the types of objects of architectural cultural heritage.

Conclusions: in the course of work on the analysis of the current state and basic principles of preservation and use of the architectural cultural heritage of Ukraine, it was established that Ukraine and its regions have a huge historical and cultural potential, some of which are unique. and of global importance, which require special attention to protection. Despite the existing regulatory and legal framework, the management of architectural and cultural monuments of Ukraine requires careful control and refinement. In practice, hundreds of cultural heritage sites are subject to construction and demolition. The conceptual and terminological apparatus of heritage territories should be expanded, according to which a historical inhabited place is a city, village or village that has completely or partially preserved its historical area with objects of cultural heritage and the related planning and form of buildings, typical for of certain cultures or periods of development, and included in the list of historical settlements. The modern development of architectural cultural heritage should be based on the European concept of simple protection of buildings and structures - a complex set of measures for study, interpretation and use, which is perceived as the basis in Ukraine.

Keywords: architectural cultural heritage, protection of monuments, component structure of heritage, spatial protection of buildings and structure.